

ЯПОНСЬКИЙ ПРІЗВИЩЕВИЙ АНТРОПОНІМІКОН ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Вступ. З'ясування механізмів формування, будови і побутування антропоніміки є важливим ключем для розуміння засад існування певної етнокультурної спільноти. Загалом у країнах Далекого Сходу прізвище відіграє вагомий роль у ідентифікації особистості, однак, на відміну від китайців і корейців, антропоніміка японців – їхніх найближчих географічних сусідів – є надзвичайно багатомірною й різноманітною. З огляду на це, вивчення японських власних імен є актуальним завданням сучасної японістики. Грунтуючись на працях японських дослідників і даних реєстрів прізвищ, у статті маємо на меті охарактеризувати лінгвістичні особливості японського прізвищового антропонімікону й окреслити перспективи його подальшого вивчення.

Методи. Основним методом, застосованим у дослідженні, є описовий метод, окрім цього використано прийоми теоретико-критичного аналізу наукової літератури, зіставного методу та методу індукції.

Результати. З'ясовано, що відповідь на дискусійне питання японістики про кількісний склад японських прізвищ залежить від того, які критерії застосовуються під час його підрахунку. Цифри коливаються від 100 тис. одиниць із застосуванням строгого підходу й урахуванням лише сучасного зрізу антропоніміки до 300 тис. одиниць під час урахування фонетико-графічних варіантів як окремих прізвищ і даних минулих історичних епох. Розглянуто також питання регіональності прізвищ, і на основі 30 найпоширеніших прізвищ Японії запропоновано класифікацію, яка більшою мірою корелює з діалектним поділом японської мови. Фонетично японські прізвища належать до лексичного шару ваго, структурно-морфологічно найчастіше є двочленними та семантизують особливості рельєфу й окультурену природу, відбиваючи цінності японської мовної картини світу. Розгляд частотних ієрогліфів у прізвищах виявив, що перші компоненти виступають семантичними конкретизаторами, вказуючи на різні атрибути, а останні – на самі об'єкти чи аспекти їхньої орієнтації у просторі.

Висновки. Прізвища є важливим джерелом інформації про регіональні особливості країни, лінгвістичні риси японської мови, цінності мовної картини світу. У перспективі подальшого вивчення потребує питання регіональної характеристики японських прізвищ і опрацювання їхньої несуперечливої семантико-ідеографічної класифікації.

Ключові слова: японська мова, прізвище, регіональність, морфологічна структура, семантико-ідеографічна класифікація.

Вступ

З огляду на довгу історію формування, японський прізвищевий антропонімікон має багатшарову будову: основу його складають прізвища середньовіччя, пов'язані з боротьбою за володіння землею, однак у ньому збереглися також старі прізвища родових общин уджі й додалися досить нові прізвища із XIX ст.

Мета статті – з'ясувати основні проблеми лінгвістичного дослідження японського прізвищового антропонімікону й окреслити перспективи його подальшого вивчення. Для досягнення мети поставлені такі завдання: з'ясувати питання чисельності й регіональних особливостей японських прізвищ; подати їхню фонетичну, структурно-морфологічну, семантико-ідеографічну характеристику; окреслити основні завдання і проблеми, які виникають під час здійснення семантико-ідеографічної класифікації.

Огляд літератури. Дослідження японських прізвищ має багату традицію: їх вивчають у історико-антропологічному аспекті як складову будови та функціонування японського соціуму (中村, 2009), у зв'язку з історією роду (苗字由来 net), як соціально-психологічний феномен (土肥, 2007). Набагато рідше прізвища стають об'єктом лінгвістичного вивчення, можливо, тому, що серед способів їхнього утворення відсутній морфологічний спосіб, отже немає "видимих" афіксів, які була би потреба описати та систематизувати. Оскільки переважна більшість японських прізвищ утворена від топонімів, праці японських дослідників здебільшого намагаються пов'язати прізвище з географічним ареалом його походження, що передбачає пошук конкретного історичного місця, з якого бере початок історія того чи іншого роду. Звичайно, дослідження антропонімікону як лінгвістичного феномену вимагає

урахування також історичних і географічних факторів його формування. У статті пропонуємо, не вдаючись до прослідковування зв'язку з конкретним географічним ареалом походження, розглянути суто лінгвістичний аспект японських прізвищ, що передбачає характеристику їхніх регіональних, фонетичних, структурно-морфологічних, семантико-ідеографічних особливостей. Також варто зауважити, що попри високе зацікавлення японською культурою в Україні, поки не можна констатувати наявності системного лінгвістичного дослідження японського прізвищового антропонімікону в українській японістиці.

Методи

Основним методом, застосованим у дослідженні для інвентаризації та систематизації мовного матеріалу, є описовий. До того ж використано прийоми теоретико-критичного аналізу наукової літератури, прийоми зіставного методу та методу індукції.

Результати

Кількісний склад японського прізвищового антропонімікону. Варто зазначити, що дослідники не дійшли єдиної думки щодо кількості японських прізвищ. Вагомою причиною цього є відсутність спільних критеріїв визначення тотожності прізвищ і різні часові рамки, якими обмежують предмет дослідження. Виданий 1996 р. Великий словник прізвищ японської мови налічує майже 300 тис. прізвищ (丹羽, 1996). Прагнучи створити якомога повніший реєстр прізвищ, який дав би змогу пояснити також і їхнє походження, його укладач М. Ніва, включив у словник не лише сучасні прізвища, а й ті, які існували чи могли існувати в минулі епохи. Окрім того, підхід М. Ніви до визначення прізвищ є дуже ліберальним, адже різними прізвищами він вважає фонетико-ідеографічні структури, які, радше, є варіантами одного й того ж прізвища. Цю варіативність, яка виникає

© Забуранна Ореста, 2024

через особливості ієрогліфічного запису та його поєднання із фонетичним комплексом, можна узагальнити до трьох випадків:

1. Різне читання ієрогліфа в прізвищі. Скажімо, прізвище 古谷 "стара гірська ущелина" можна читати і як Фуруя, і як Фурутані.

2. Не відображені в ієрогліфічному записі фонетичні чи граматичні явища на морфемному шві. Найчастіше це стосується одзвінчення приголосного. Скажімо, 山崎 "гірський мис" може вимовлятися і як Ямадзакі, і як Ямасакі.

Тому прізвище, записане однаковими ієрогліфами, може мати досить багато варіантів. У комбінації двох вище описаних випадків, наприклад, прізвище 柴田 може відображати п'ять фонетичних комплексів: しばた, しばだ, しはだ, しだ, しのだ, і це ще не найбільша кількість фонетичних варіантів, які може мати прізвище.

3. Різні варіанти написання ієрогліфа. Наприклад, прізвище Такахаші "високий міст" може писатися і через 高, і через ієрогліф з більшою кількістю рисок 髙, який не входить до ієрогліфічного мінімуму.

Телефонна книга компанії NTT за 1996 р., яка містить прізвища актуальних абонентів, але у якій фонетичні варіанти також вважають різними прізвищами, містить уже "лише" 160.598 прізвищ (芝野, 耕司, 1997).

Інший дослідник японських прізвищ, Е. Сакума, дотримується строгого підходу до підрахунку їхньої кількості. Він відштовхується від єдності ієрогліфіки, тобто різні фонетичні варіанти вважає одним і тим самим прізвищем. Також Е. Сакума зауважує, що варто брати до уваги лише нове й нормативне написання ієрогліфа, а не старі чи інші девіантні варіанти. Отже, на його думку, сучасний японський антропонімікон налічує приблизно 100 тис. одиниць (佐久間, 1972, с. 57). Ми погоджуємося з такими критеріями ідентифікації, хоча, звичайно, варто додати, що для носіїв різних фонетико-ідеографічних варіантів їхні прізвища сприймаються радше як різні прізвища.

Отже, критерії визначення єдності прізвища суттєво впливають на визначення їхньої загальної кількості. Якщо не враховувати фонетичної та графічної варіативності, а також відкинути історичний матеріал, то загальна кількість і справді є суттєво меншою. Однак навіть за такого строгого підходу розмаїття японського антропонімічного арсеналу все одно вражає, тим більше, якщо порівняти антропоніміку японців із їхніми найближчими сусідами – китайцями й корейцями, від яких Країна Вранішнього Сонця запозичила багато елементів культури та цивілізації. Там арсенал прізвищ є досить обмеженим. М. Ніва наводить такі цифри: близько 3500 прізвищ у Китаї та 250 – у Кореї (丹羽, 1996).

У Японії теж був період, а саме кінець епохи Хейан, коли кількатисячний арсенал прізвищ звівся до дуже малої кількості (豊田, 1971, р. 37). Ідеться про старі родові прізвища, які ще називають うじ /uji/. У тодішньому суспільстві виникло домінування визначеної кількості могутніх родів, і, приписуючи себе до котрогось із них, людина отримувала більшу захищеність, змогу вище підніматися кар'єрними щаблями. Тому наприкінці епохи правління аристократії надзвичайного поширення набули прізвища чотирьох могутніх родів, якими були Мінамото (源), Тайра (平), Фудживара (藤原) і Тачібана (橘). Окрім них зустрічались ще такі прізвища, як Кі (紀), Сугавара (菅原), Оое (大野), Оно (小野), Коремуне (惟宗) чи Кійохара (清原) (加藤周一, 2007, 第 12 卷, р. 285).

У цей період у Японії доходила до логічного завершення система правління державою, яка орієнтувалася

на чиновницький Китай, і зароджувалася нова, військово-феодална. Із переходом до середньовіччя, яке характеризується поширенням нових військових відносин у державі й виникненням сімейних династій (家), набули поширення прізвища нового типу – 名字 (потім 苗字), що спричинило теперішнє розмаїття антропонімічного арсеналу та виразно відрізняє японців від їхніх найближчих географічних сусідів.

Регіональні особливості японських прізвищ. На регіональність японських прізвищ науковці звернули увагу давно. Її досліджували Т. Шібата, Е. Сакума й ін. (佐久間, 1972; 柴田, 1955). У своїй праці про прізвища Е. Сакума характеризує 30 найпоширеніших прізвищ Японії за регіонами (佐久間, 1972, р. 29–31). Якщо узагальнити його спостереження, то можна виділити такі шість типів ареального розподілу широковживаних прізвищ.

1. Прізвища, які зустрічаються загалом у країні достатньо рівномірно:

小川 (з перевагою у регіоні Канто), 橋本 (незначно більше поширене на заході країни, ніж на сході), 石川 (загалом рівномірно), 内田 (порівняно більше на острові Кюсю, а також у регіонах Чюґоку, Кансай, Канто).

2. Прізвища, які властиві для цілої країни, але мають регіональні згущення:

佐藤 (надзвичайно багато у регіонах Тохоку та Хоккайдо, також багато у Канто), 田中 (зустрічається досить часто й у Канто, але особливо поширене на заході країни), 渡辺 (особливо багато в регіоні Чюбу та Канто), 山田 (центром поширення є регіони Токай та Чюбу), 吉田 (особливо багато в регіоні Кінкі).

3. Властиві для сходу країни прізвища:

鈴木 (поширене на Хоккайдо, Тохоку, Токай з центром поширення в регіоні Канто), 小林 (особливо багато у Чюбу та Канто, але поширене також на Тохоку та Хоккайдо), 伊藤 (властиве загалом для сходу країни, а центр – префектури Айчі, Міє, Гіфу), 斎藤 (властиве для сходу країни, є в регіоні Канто, але особливо багато на Тохоку та Хоккайдо), 加藤 (багато у Чюбу та Канто, а центр поширення – префектури Айчі, Міє, Гіфу), 清水 (багато в регіонах Канто, Чюбу, Тохоку).

4. Властиві для заходу країни прізвища:

山本 (загалом поширене на заході країни з центром у Чюґоку, Шікоку та Кінкі), 中村 (загалом поширене на заході, але особливо на Кюсю), 井上 (досить рівномірно поширене на цілому заході), 松本 (особливо поширене у Чюґоку та Шікоку), 山口 (особливо поширене на Кюсю), 森 (особливо поширене у Чюґоку та на Шікоку), 池田 (особливо поширене у Чюґоку та на Шікоку), 岡田 (досить рівномірно зустрічається на всьому заході).

5. Середні прізвища (поширені й на заході, і на сході Японії, але не поширені на крайньому заході та крайньому сході історичного ареалу проживання японців (тобто на Кюсю та Тохоку):

林 (багато у регіонах Хокуріку, Кінкі, Чюґоку, Шікоку, але досить поширене також у Канто та Чюбу), 長谷川 (особливо багато в регіоні Чюбу, але поширене також у Канто й досить часто зустрічається в регіоні Кансай), 中島 (багато в західній Японії, але відносно поширене й у регіонах Канто та Чюбу).

6. Поширені на захід і схід від історичного центру Кінкі (тобто не поширені в самому Кінкі):

高橋 (особливо багато у Тохоку та Хоккайдо, але достатньо багато також у Канто, Чюґоку та Шікоку), 佐々木

(особливо багато в Тохоку та Хоккайдо, але досить багато також у Чюґоку та Шікоку), 木村 (багато загалом на заході, але багато також у Тохоку та Хоккайдо), 山崎 (багато у Чюґоку та на Шікоку і Кюсю, але досить часто зустрічається і в Канто).

Як бачимо, серед 30 найпоширеніших прізвищ лише чотири прізвища досить рівномірно поширені у країні,

п'ять зустрічаються також усюди, але мають регіональні згущення. Більше прізвищ, усе ж таки, властиві або для заходу, або для сходу країни.

Регіональний поділ за прізвищами більш наочно помітний, якщо зіставити префектури за найбільш поширеним прізвищем у кожній з них. Можна побачити, що регіональні відмінності прізвищ нагадують діалектний поділ японської мови.

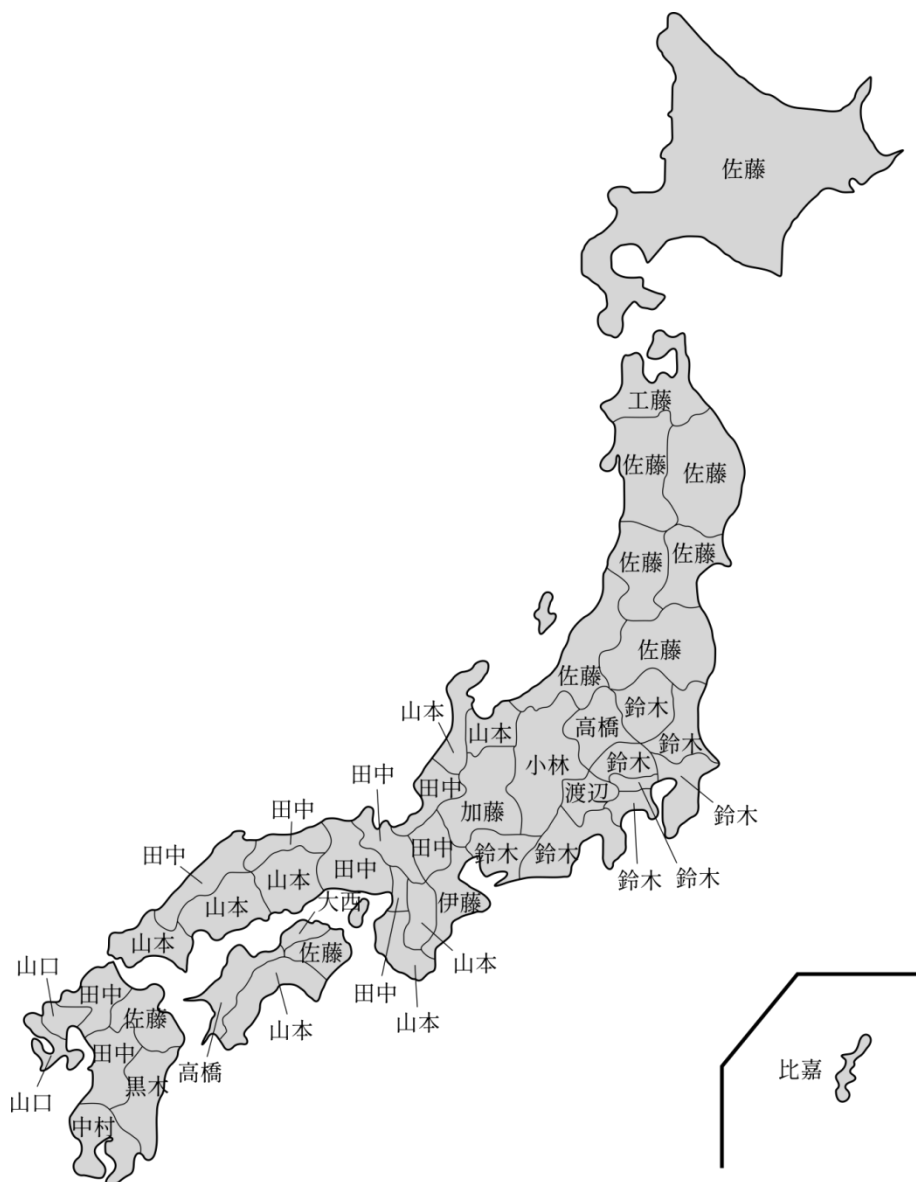

Рис. 1. Адміністративна мапа Японії з найбільш поширеним прізвищем у кожній префектурі (на основі даних 苗字由来 net)

На чільній позиції майже всюди на північному сході перебуває 佐藤, а 鈴木 виходить на першість у регіоні Канто і зберігає її східним тихоокеанським узбережжям у регіоні Токай до префектур Шідзуока та Айчі. У гірських префектурах центральної Японії (Наґано, Гіфу, Яманаші) перше місце займають інші прізвища (при чому в кожній із префектур це прізвище відрізняється). Натомість на південному заході панує інша тенденція. Майже всюди в регіоні Кінкі, а саме у префектурах Шіґа, Хього, у Кіото й Осаці перше місце займає 田中. Його першість зберігається в регіоні Чюґоку узбережжям Східного моря (префектури Шімане та Тотторі). Проте в південній частині Кінкі (префектура Нара, Вакаяма) і в південних

префектурах Чюґоку (Хірошіма, Ямаґучі, Окаяма), а також частково на острові Шікоку (префектура Кочі) на перше місце виходить 山本. 田中 та 山本 поширені також на територіях прилеглих до історичного культурного центру Японії: з півночі у регіоні Хокуріку та з півдня на півночі Кюсю. А ось на півдні Кюсю прізвища зовсім інші.

Регіони відрізняються не лише своїми лідерами. Співставлення десяти найбільш поширених прізвищ регіонів Канто та Кінкі також виявляє значні відмінності.

Наскільки прізвища регіонів не збігаються із загальнонаціонально поширеними, наочно проілюстровано також у країнознавчій праці про прізвища префектури Міядзакі (新貝, 2004). Її автор, Х. Шінґай, узяв п'ять

прізвищ, які входять у десятку найпоширеніших прізвищ Японії, однак не поширені на південному заході країни, і зіставив їх з даними префектури Міядзакі.

Фонетичні, структурно-морфологічні, ідеографічні особливості японських прізвищ. Переважна більшість ієрогліфів у прізвищах читається за кунним читанням, це звичайно, пов'язано з тим, що більшість прізвищ походить від топонімів, які не зазнали значного впливу китайської мови. Тому для прізвищ властиві ті самі фонетичні ознаки, що і для питоми японських лексем: відсутність пом'якшених приголосних, позначених

や, っ, よ, а також ん, дзвінких і /r/ на початку слова. К. Шінгай звертає увагу на те, що у прізвищах особливо багато голосного /a/: цей голосний міститься аж у 19 (59.4 %) із 32 силабем найбільш поширених десяти прізвищ префектури Міядзакі. (新貝, 2004, р. 31).

Що стосується структурно-морфологічних особливостей, то майже 90 % японських прізвищ має дво-членну структуру та складається із двох ієрогліфів. Цікаво, що в будові не зауважено значних територіальних відмінностей.

Таблиця 1

Десять найбільш поширених прізвищ метрополії Осака та префектури Канаґава
(на основі даних 苗字由来 net)

№	Метрополія Осака	Префектура Канаґава ¹
1	田中	鈴木
2	山本	佐藤
3	中村	高橋
4	吉田	渡辺
5	松本	小林
6	井上	加藤
7	山田	田中
8	山口	伊藤
9	高橋	中村
10	小林	山本

Таблиця 2

Поширеність п'яти поширених японських прізвищ у префектурі Міядзакі (згідно з 新貝, 2004, р. 23)

Прізвище	Місце в загальнонаціональному рейтингу	У префектурі Міядзакі	Префектура найбільшого поширення та відсоток поширення	
鈴木	2 місце	28 місце	Шідзуока	5.2 %
渡辺	5 місце	19 місце	Яманаші	3.3 %
伊藤	6 місце ²	79 місце	Акіта	3.0 %
小林	9 місце	121 місце	Наґано	3.2 %
加藤	10 місце	43 місце	Айчі	2.4 %

Таблиця 3

Структура японських прізвищ (за 佐久間, 1972, р. 104–105)

Структура	м. Сендай	м. Фукуока
одночленні	3.1%	2.9%
двочленні	88.0 %	86.4 %
тричленні	8.8 %	10.5 %
чотиричленні	0.1 %	0.6 %

У ієрогліфіці японських прізвищ поєднуються дві частково протилежні тенденції. З одного боку, її переважна більшість асоціюється саме з прізвищами і є частотною для цього лексичного пласту, а з іншого – певна її частина належить до рідкісних і незвичних ієрогліфів.

Спершу розглянемо часто вживані ієрогліфи і проаналізуємо, які поняття закодовані найчастіше у японських прізвищах. Аналіз книги телефонних абонентів компанії NTT за 1996 р. дає такі дані. У прізвищах зустрічається 5,159 ієрогліфів, а найчастіше вживаними є такі: 1. 田 (рисове заливне поле), 2. 藤 (гліцинія), 3. 山 (гора), 4. 野 (поле), 5. 川 (річка), 6. 本 (основа), 7. 村 (село), 8. 井 (криниця), 9. 中 (середина), 10. 木 (дерево), 11. 小 (малий), 12. 原 (рівнина) (芝野, 耕司, 1997, コラム 17). Отже, картина світу японського антропонімікону містить ландшафт, його особливості, а також рослинний світ.

Цікаво, що 田, який є у прізвищах 4.641.468 абонентів із зареєстрованих 31.271.136, більш ніж удвічі випереджає наступні. Наприклад, другий за кількістю ієрогліф 藤 є у 2.255.121, а третій, 山 – у прізвищах 2.194.126 абонентів. Наступні ієрогліфи (4–12) містяться у прізвищах більш ніж мільйона абонентів (芝野, 耕司, 1997, コラム 17).

Тож не буде перебільшенням стверджувати, що заливне поле стало інтегральною частиною прізвищового антропонімікону. За якими ж властивостями його диференціювали? Найчастіше ними є рельєф (岡田, 河田), особливості ґрунту (石田), рослинність (梅田), інші об'єкти (倉田, 井田), розташування поля (西田, 上田, 中田), статус власника, тобто приналежність поля (武田, 宮田), його якісні ознаки (古田, 青田), побажання, замовляння (吉田, 富田), форма поля (長田), розмір чи кількість (多田), живі

¹ З огляду на те, що в Токіо прибуло багато населення з різних куточків Японії, ми взяли для порівняння дані сусідньої префектури Канаґава та порівняли їх з даними метрополії Осака, адже обидві адміністративні одиниці є відносно однаковими за кількістю населення.

² Прізвища 渡辺 і 伊藤 у попередній таблиці мають інакші позиції, тому що рейтинг прізвищ, на який спирається Х. Шінгай, незначно відрізняється від даних, які взято за основу в цій статті.

ісоти (匹田, 猿田), природні явища (霜田), сезонні ознаки (秋田, 朝田).

Ми окреслили основні номінативні моделі прізвищ із другим компонентом 田, повне ж висвітлення цього питання вимагає окремого дослідження. Окрім того, 田 може виступати також першим компонентом словотвірної моделі, і в такому випадку воно найчастіше є орієнтиром. Наприклад, популярне прізвище 田中 говорить про те, що господар власника розташовувалася серед кількох рисових полів.

Перспективний, на нашу думку, підхід до вивчення частотності ієрогліфів пропонує Е. Сакума, який розглядає їх залежно від позиції ієрогліфічного елемента у структурі прізвища. Отже, Е. Сакума виокремлює найуживаніші ієрогліфи, які зустрічаються як початковий і як кінцевий елемент номінативної моделі. Дослідник підкреслює, що подає їх у приблизному порядку спадання частотності.

Найчастіше вживані перші елементи: 大, 小, 中, 高, 三, 上, 井, 西, 山, 野, 田, 川, 木, 北, 下, 宮, 佐, 石, 長, 藤, 安, 原, 新, 岩, 竹, 前, 久, 平, 神, 金, 伊, 谷, 寺, 富, 福, 吉, 加, 村, 東, 池, 島, 岡, 松, 本, 内, 森, 清, 沢, 黒, 相, 今, 杉, 坂, 浅, 関, 横, 古, 青, 河, 永, 新, 白, 菅, 千, 日, 倉, 米, 柳, 広, 水.

Найчастіше вживані останні елементи: 田, 野, 谷, 山, 川, 井, 藤, 原, 木, 本, 島, 沢, 村, 崎, 岡, 内, 部, 屋, 口, 尾, 地, 上, 瀬, 中, 林, 間, 下, 森, 倉, 坂, 戸, 江, 見, 元, 津, 石, 松, 賀, 浦, 橋, 沼, 塚, 永, 家, 平, 島, 場, 城, 保, 根, 越, 子, 理, 垣, 畑, 河, 淵, 脇, 末, 畠 (佐久間, 1972, р. 92–94).

Застосування такого підходу дає змогу не просто механічно підрахувати частотність ієрогліфів, а й відтворити семантичні стосунки елементів у мотиваційній основі. Отже, перші компоненти виступають семантичними конкретизаторами, вказуючи на різні атрибути (ознаки, приналежність) об'єктів, а останні компоненти – на самі об'єкти чи аспекти їхньої орієнтації у просторі.

Незважаючи на те, що більшість ієрогліфів є досить поширеними, нерідко зустрічаються прізвища, які мають незвичайне читання, або такі, які походять від малознаних топонімів чи явищ.

Е. Сакума виділяє такі чотири типи "незвичності" прізвищ (佐久間, 1972, р. 94–97):

- незвичні ієрогліфи. Наприклад, ієрогліф прізвища 皇 /saikachi/ відсутній у ієрогліфічних словниках періоду, у якому писалася праця Е. Сакуми;
- ієрогліфи відомі, але читання – незвичне. Наприклад, прізвище 月見里 читається /yamanashi/ і означає "місцевість без гір, де можна без перешкод милуватися місяцем";
- ієрогліфи відомі, читання також, але такі лексеми належать до загальноновживаної лексики. Наприклад, загальноновживана лексема 宇宙 /uchū/ "космос" зустрічається також як прізвище;
- інші особливості структури чи читання. Наприклад, п'ятичленне прізвище 勘解由小路 /kadenokōji/, носії якого живуть у Ямаґучі.

Основні шляхи походження прізвищ і проблеми семантико-ідеографічної класифікації. Хоча у значенні антропонімів домінує референтність, вони тісно пов'язані із семантикою як одиниці номінації. Установлення їхньої номінативної моделі передбачає реконструкцію зв'язку антропоніма з мотиваційною основою –

лексичною одиницею, від якої та утворена, – тобто з її семантичними й ідеографічними особливостями.

Т. Тойода у праці про історію японських прізвищ окремим розглядає прізвища середньовіччя 名字, і прізвища, які походять від старих родових прізвищ уджі, і виділяє такі сфери походження прізвищ.

Походження прізвищ 名字 (豊田, 1971, р. 15–24).

1. Походять від назв, які присвоювали розораним чи здобутим земельним угіддям. Тут Т. Тойода прикладів не наводить, очевидно тому, що це основний спосіб поповнення 名字 і не потребує пояснення. Можна навести приклад 新田 /hitta/ "нове поле". Це назва приватного земельного володіння в землі Коодзукі (上野国新田荘), яке здобув чи розорав такий собі Йошішіґе з роду Мінамото, і цим започаткував рід Нітта (і зараз ця місцевість є на півдні префектури Ґумма) (大藤, 2012, р. 33).

2. Походять від посади в уряді, які займали розорювачі чи здобувачі земель: 税所 /saisho/ – посада і будівля відповідального за зберігання рису та іншого майна тої чи іншої землі, тобто 国; 大蔵 /ōkura/ – прізвище походить від посади головного скарбничого.

3. Походять від історичних назв територій чи споруд: 三宅 /miyake/ (раніше записувалося 屯倉) – так називали імператорські склади й урядовців, які управляли імператорськими землями; 関 /seki/ – прізвище походить від застав, які встановлювалися між окремими землями з оборонною, контрольною та фіскальною метою (таке прізвище отримували ті, хто був начальником застави).

4. Пов'язані з інститутом 莊園 – приватних провінційних землеволодінь придворних аристократів, буддистських монастирів і синтоїстських храмів VIII–XVI ст. Це передусім таке прізвище, як 庄司 /shōji/ – управителі землеволодінь, призначені їх власниками. Ті ж, які мали стосунок до землеволодінь монастирів і храмів, можуть мати прізвища 宮地 /miyaji/ чи 寺田 /terada/.

5. Походять від небесних світил, рельєфу, сторін світу, тварин чи рослин та ін.:

- містять назви небесних світил та об'єктів, сторін світу: 日奉 /himatsuri/, 日向 /hyūga/, 南雲 /nagumo/, nankumo/, 喜多 /kita/;
- походять від назв об'єктів рельєфу та їхніх особливостей і присутні у прізвищах із такими ієрогліфами, як 田 (рисове заливне поле), 畠 (поле для вирощування різних сільськогосподарських культур), 水 (вода), 川 (річка), 山 (гора), 丘 або 岡 (пагорб), 森 (ліс), 林 (гай), 岸 (берег), 浜 (піщаний берег) та ін.;
- вказують на розташування ділянки і інші особливості: 上田 (високе розташування), 西田 (з західного боку), 前田 (перед маєтком землевласника), 田中 (дім був оточений ділянками, де вирощувався рис), 広田 (велика територія), 長田 (видовжена форма ділянки), 佐久間 у Чіба чи 迫田 на острові Кюсю (заливні поля, які використовували потік води, що стікав з улоговини між горами), 曾根 (бідний ґрунт з камінням), 反町 (походить від ділянок, які окультурювали, випалюючи на них рослинність);
- вказують на водні ресурси: 和泉 /izumi/, 井上 /inoue/, 桜井 /sakurai/;
- містять назви рослин: сосна (松), криптомерія (杉), сакура (桜), дуб (柏) та ін. (найчастіше прізвища містять назви рослин, які росли на території і ставали символом

дому). У прізвиськах наставників конфуціанства та лікарів часто фігурують персик (桃) і японська слива (梅);

- містять назви тварин: найчастіше компонентами прізвиськ є пес (犬山, 犬飼), але бувають ними й інші тварини, які водяться у горах (熊谷). Елементом прізвиська брали також назви тварин, які асоціюються з довголіттям (龜山, 鶴田). У прізвиськах можна зустріти також дракона (龍山, 龍岡) і дуже рідко – тигра (虎尾).

Походження прізвиськ, які мають зв'язок із давніми родовими прізвиськами уджі (豊田, 1971, р. 25–36)

1. Прізвиська старих впливових родів. Серед них є незмінні старі родові прізвиська (напр., 葛城 /katsuragi/, 阿部 /abe/, 久米 /kume/, 佐伯 /saeki/), а є також і прізвиська, частково змінні з різних мотивів (напр., 伴 /tomo/ від 大伴 /ōtomo/, 曾我 /soga/ від 蘇我 /soga/);

2. Прізвиська, які називали тих, хто перебував у власності імператорів: 建部 /takebe/ від 武部 /takerube/, 輕部 /karube/, 矢田部 /yatabe/;

3. Прізвиська професійних каст: 海部 /kaifu/, 阿麻部 /amabe/ та ін., 服部 /hatori/, 高橋 /takahashi/, 渡辺 /watanabe/, 鶴飼 /ukai/;

4. Прізвиська іммігрантів, які вказують на їхню країну походження¹.

Цей перелік є інформативним і достатньо вичерпним. Однак його окремі групи виділені за допомогою різних критеріїв: зазвичай це історична реальність, із якою прізвисько пов'язане, а інколи це семантичні механізми словотвору прізвиськ. Через те на його основі важко побудувати несуперечливу класифікацію. Найбільш проблематичним є питання класифікації прізвиськ, які містять назви небесних світил, рельєфу, сторін світу, тварин чи рослин і водночас походять від назв, які присвоювали розораним чи здобутим земельним угіддям (їх можна зарахувати і до першої, і до п'ятої рубрики походження прізвиськ 名字). Окрім того, аналізуючи семантику, Т. Тойода бере до уваги лише один компонент, який вважає провідним чи відповідним певній рубриці, ігноруючи інший. Так, серед прізвиськ із назвами тварин подано і ті, які називають рід занять (犬飼), і ті, де назви тварин є диференційною ознакою об'єктів рельєфу (熊谷), і ті, де тварина фігурує своєрідним щасливим символом (鶴田).

Дискусія і висновки

Отже, вважаємо, що вказану вище класифікацію варто доопрацювати, установивши несуперечливі критерії поділу. Можна також зробити її двоступеневою: спершу здійснити поділ за історичними реальностями, а в межах кожної групи визначати зв'язок прізвиська з мотиваційною основою, ураховуючи значення всіх її компонентів, де це можливо.

А це можливо далеко не завжди без ґрунтовного етимологічного аналізу. Адже певна частина прізвиськ втратила прозорість зв'язку з мотиваційною основою, а тому могла переосмислитися на сучасному етапі. Наприклад, Судзукі, одне з найбільш поширених прізвиськ Японії, записується ієрогліфами 鈴 "дзвіночок" і 木 "дерево". Однак раніше його вимовляли すずき, зауважує О. Оото. Це була палиця, яку ставили всередину зжатої та вискладаної

рисового збіжжя і вшановували як місцеперебування божества (大藤, 2012, р. 40). Не завжди можливо з упевненістю зарахувати до тієї чи іншої рубрики прізвисько через те, що воно може мати подвійну мотивацію: ідеографічну, засновану на ієрогліфіці, та фонетичну, засновану на звучанні. Із наведених у статті прізвиськ найбільш характерним прикладом такої подвійної мотивації є прізвисько аристократів з Шікоку 喜多, яке вимовляється /kita/, тобто має значення "північної сторони світу", але записується ієрогліфами зі значенням "радість" і "багато".

Прізвиськовий антропонімікон є багатограним явищем японської мови, який віддзеркалює історію, регіональні особливості й ціннісну картину світу її носіїв. З погляду лінгвістики насамперед потребує уваги вивчення регіональних особливостей японських прізвиськ, а також укладання їхньої повної та несуперечливої семантико-ідеографічної класифікації.

Список використаних джерел

- 大藤, 修. (2012). *日本人の姓・苗字・名前—人名に刻まれた歴史*. 吉川弘文館.
加藤, 周一. (編). (2007). *世界大百科事典*. 改訂新版: 全 34 巻. 平凡社.
佐久間, 英. (1972). *日本人の姓*. 六藝書房.
柴田, 武. (1955). *日本の人名*. 講座日本語 2 日本語の構造. 中村通夫編, 大月書店.
芝野, 耕司. (編著). (1997). *JIS 漢字字典*. 日本規格協会.
新見, 晴男. (2005). 続・名字のルーツをたどる. 宮崎県地方史研究紀要. 平成 16 年度 第 3 1 輯, 宮崎県立図書館, 21–44. <https://www.lib.pref.miyazaki.lg.jp/hp/menu000000500/hpg000000424.htm>
全国名字ランキング. (日付なし). 名字由来 net (<https://myoji-yurai.net/prefectureRanking.htm>)
土肥, 伊都子. (2007). 社会的カテゴリーとしての苗字——「苗字 アイデンティティ」に対するカテゴリー・サイズの効果——. 研究紀要. 人文科学・自然科学篇, 48, 17–33.
豊田, 武. (1971). *苗字の歴史*. 中央公論社.
中村, 友一. (2009). *日本古代の氏姓制*. 八木書店.
丹羽, 基二. (編). (1996). *日本苗字大辞典*. 芳文館.

References

- Dohi, Itsuko. (2007). Family name as a social category: the effect of category size towards the identity of the family names. *Journal of the Faculty of Letters, Kobe Shoin Women's University*, 48, 17–33 [in Japanese].
Katō, Shūichi. (Ed). (2007). *World Encyclopedia*. Revised New Edition: in 34 volumes. Heibonsha [in Japanese].
Nakamura, Tomokazu. (2009). *The Uji-Kabane system: Kinship in ancient Japan*. Yagi Shoten [in Japanese].
National surname ranking. (UD). *Surnames origin's net* [in Japanese]. <https://myoji-yurai.net/prefectureRanking.htm>
Niwa, Motoki. (Ed). (1996). *The expanded dictionary of Japanese family names*. Houbunkan [in Japanese].
Ōtō, Osamu. (2012). *Last names, surnames, given names of the Japanese: History curved in the person's name*. Yoshikawa Kōbunkan [in Japanese].
Sakuma, Ei. (1972). *The last names of the Japanese*. Rikugeishobo [in Japanese].
Shibano, Kōji. (1997). *JIS Kanji dictionary*. Japanese Standards Association [in Japanese].
Shibata, Takeshi. (1955). *Person's names of Japan. Course Japanese 2: Japanese Language Structure*. Edited by Michio Nakamura, Ōtsuki Shoten [in Japanese].
Shingai, Haruo. (2005). Continued. Tracing the roots of family names. *Miyazaki Prefecture Local History Research Bulletin*. Heisei, 16, 31. Miyazaki Prefectural Library, 21–44 [in Japanese]. <https://www.lib.pref.miyazaki.lg.jp/hp/menu000000500/hpg000000424.htm>
Toyoda, Takeshi. (1971). *The history of family names*. Chūōkōron-sha [in Japanese].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.09.24
Прорецензовано / Revised: 21.10.24
Схвалено до друку / Accepted: 26.11.24

¹ Т. Тойода називає кілька таких давніх прізвиськ. Із поміж них найбільш поширеним у сучасній Японії є 秦 /hata/.

Oresta ZABURANNA, PhD. (Philol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0009-0009-0436-3566
e-mail: oresta.zaburanna@lnu.edu.ua
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

JAPANESE SURNAMES AS A SUBJECT OF LINGUISTIC STUDIES

Background. *Clarifying the ways of forming, structure and usage of anthroponyms is an important key to understanding the functioning of certain ethnocultural communities. Generally in the countries of the Far East a surname plays an important role in personal (self) identity, but on the contrary of China and Korea, the set of Japanese surnames, their nearest geographical neighbors, is extremely rich and diverse. Thus, the comprehensive study of Japanese proper names is a relevant task of Japanese studies.*

Objectives. *Basing on the works of Japanese researchers and on the databases of Japanese surnames, this article aims to present characteristics of linguistic features of Japanese surnames and draws perspectives on their further investigation.*

Methods. *The main method applied in this study is a descriptive method. Furthermore we used procedures of critical analysis and the contrastive method.*

Results. *It was found that the answer on the discussible issue concerning the amount of Japanese surnames depends on the counting criteria. The amount can vary from thereabout 100 thousand units when considering only the present times and using strict criteria concerning the Kanji records and their spellings, to almost 300 thousand units when adding surnames no longer used and counting different phonetic and graphical Kanji variants as separate surnames. This article also deals with the issue of regional characteristics of surnames. The 30 most popular Japanese surnames were classified from a regional point of view and this classification has much in common with the division of Japanese dialects. Phonetically, Japanese surnames are part of wago. Morphologically, most of them consist of two components and semanticize the features of the terrain and cultivated nature, reflecting the values of the Japanese language's worldview. The analysis of component frequency revealed that last components denote the objects or aspects of their orientation in the space, and first components specify their different attributes.*

Conclusions. *Surnames are an important source of information about the regional characteristic of the country, linguistic features of Japanese and the values of its worldview. The question of regional characteristics of Japanese surnames and developing their consistent semantic and ideographical classification demands further investigation.*

Keywords: *Japanese language, surname, regionality, morphological structure, semantic and ideographic classification.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.